

DİN-SİYASET İLİŞKİSİ TEMELİNDE TÜRK SİYASETİ: DEMOKRAT PARTİ (DP) DÖNEMİ DİN-SİYASET İLİŞKİSİ (UYGULAMALAR, SÖYLEMLER, MUHALEFET, 1950-1960)*

Sezen KARABULUT**

Öz

Türk siyasi hayatında bilhassa Cumhuriyet döneminin en yaygın öznelere bir tanesi “din” olmuştur. Bu özne, gerek devlet-toplum gerekse de iktidar-muhalefet ilişkilerini belirleyen en önemli araçlardan bir tanesi halini almıştır. Dinin geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinden itibaren kamusal alandaki varlığının siyaset eliyle biçimlendirilmeye çalışması, buna koşut devlet erkinin laik tandanslı uygulamalarının kamusal alanda yarattığı bir takım tartışmalar, din olgusunun siyasi gündemin öznelere içerisinde ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. İttihat Terakki-Hürriyet İtilaf, Cumhuriyet Halk Fırkası-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti ikilileri arasında görülen siyasi çatışmalarda din önemli bir belirleyici olmuştur. Genel hatlarıyla bu ikililer arasında ilk partinin seküler yorumların uygulayıcısı, ikincisinin ise muhafazakâr ve din odaklı bir anlayışın savunucusu olduğu görüşü genel kabule uygundur. Bu tarihsel etkileşim, 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte o güne dek görülmedik biçimde ivme kazanmış ve önceki dönemden aldığı laik-muhafazakâr temelli siyasi tartışmaların dozunu arttırarak günümüz Türkiye’sine kadar taşınmasında etkili bir dönem olarak öne çıkmıştır.

Bu makalede, Demokrat Parti’nin (DP) iktidar olmasıyla birlikte devletin laik politikalarında görülen dönüşümler ve bu politikalara muhalefet zeminine yerleşen Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) verdiği tepkiler incelenecektir. Sürecin incelenmesi, tekil olaylar üzerinden ele alınacak ve hem uygulamalar, hem de bunların yarattığı tartışmaların verileri ele alınarak bunların Türk siyasetine etkileri değerlendirilecektir. Böylece Türkiye’de yerleşik; laik-dindar tartışmalarının siyasi boyutuna tarihsel bir süreçte bakılacak ve bu bağlamın içerisine sıkışmış kalmış Türk siyasi hayatının “din” olgusundan nasıl etkilendiğinin tarihsel arka planı okuyucuya sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din-Siyaset İlişkisi, Demokrat Parti, Türkçe Ezan, Anayasanın Dili, Türk Siyasi Hayatı.*

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde 2010 yılında savunulan, *Yeşil Kuşaktan Büyük Ortadoğu Projesine Türkiye’de Siyasal İslam* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, (skarabulut@pau.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-5416-8800>).

**THE TURKISH POLITICS BASED ON RELIGION-POLITICS RELATIONSHIP
THE DEMOCRATIC PARTY (DP) ERA RELIGION-POLITICS RELATIONSHIP
(PRACTICES, DISCOURSES, OPPOSITION, 1950-1960)**

Abstract

One of the most common subjects in the Turkish political life, especially of the Republican era, was “religion”. This subject has become one of the most important means that determine the relationships between the state-society and the government-opposition. The attempt to shape the existence of religion in the public sphere from the late Ottoman and early Republican periods through the use of politics, and in parallel a series of debates created in the public sphere by the secularly inclined practices of the state power paved the way for the emergence of the phenomenon of religion in the subjects of the political agenda. Religion has been an important determinant in the political conflicts between the Union and Progress-the Freedom and Alliance, the Republican People’s Party-the Progressive Republican Party, the Republican People’s Party-Democratic Party. In general terms, between these two parties, it is generally accepted that the first party was the practitioner of the secular interpretations while the second party was the supporter of a conservative and religion-oriented understanding. This historical interaction, with the coming to power of the Democrat Party in 1950, gained an unseen momentum until that time, by increasing the dose of the secular-conservative based political debates obtained from the previous period has come forward as an effective period of today’s Turkey.

This study examines the transformations in the secular policies of the state with the Democrat Party’s (DP) coming to the power and the reactions of the Republican People’s Party (CHP), which took the seats of opposition, to these policies. The examination of the process will be treated through singular incidents and the data of both the practices and the discussions they created will be addressed and their impact on Turkish politics will be evaluated. Therefore, the political background of the secular-religious debates, established in Turkey, will be looked through a historical process and how the historical background of the Turkish political life that has been stuck in this context was affected by the phenomenon of religion will be presented to readers.

Keywords: Religion-Politics Relation, Democrat Party, Turkish Ezan, Language of the Constitution, Turkish Political Life.

Giriş

Türkiye’de devlet düzeninin sekülerleşmesi meselesi, 18. yüzyıla dek indirgenebilecek ise de laik devlet esasına gidişe temel teşkil edecek dönüşümlerin Tanzimat’la birlikte başladığı düşünülebilir.¹ Devletin toplumu din temelli bir anlayış ile kompartımanlara ayırması, 19. yüzyıla birlikte milliyetçi düşüncenin Avrupa geneline yayılmasıyla birlikte iflas etmiş, Osmanlı Devlet yönetimi, yerinde bir kavrayışla bu uygulamaya son vererek, hukuk düzleminde eşitlik ilkesini uygulamaya çalışmıştır. Sonraları “Osmanlılık” olarak da adlandırılacak olan Osmanlı ulusu yaratma projesi, tüm toplumu din, dil, ırk, soy, mezhep, bölge ve benzeri gibi ayırıştırmalara tabi tutmadan devlet nezdinde eşit görme anlayışının bir tezahürüdür. Bu tür uygulamalar, yüzyılların getirdiği yerleşik düzenin değişmesi anlamına geleceği için hem pratikte uygulanması zor olmuş hem de bürokrasiden topluma kadar ülkenin çeşitli katmanlarının tepkisiyle karşılaşmıştır.² Temelde hukuk, vergi, askerlik ve mahkeme düzenleri gibi devlet düzenini ve devlet-toplum ilişkilerini belirleyen çok geniş ve etkili alanlarda görülecek değişiklikleri içerdiği için bu tür değişimler önemli direnişlerle karşılaşmış ve bu yöndeki değişimler ağır ilerlemiştir.

Değişimin ağır olmasının bir diğer nedeni Osmanlı kurumsal yapısının yüzyılların getirdiği yerleşiklik içerisinde olgunlaşmış ve hatta kemikleşmiş bir yapı arz etmesidir. Öte yandan bu değişimin araçlarından en önemlisinin dini dünyevi alanda geri planda bırakan (bugünün siyaset bilimi terminolojisiyle ‘laiklik’ olarak özetlenebilecek) seküler anlayışın öne çıkması ve bu anlayışın toplumda gördüğü sert muhalefetin etkisinden de bahsetmek gerekir.

İktidar çevreleri, çoğu uygulamalarında yeni düzenin ateşli savunucuları durumunda görünmüşler ve uygulamaları Tanzimat Dönemi’nden itibaren Osmanlı düzeninin laikleşmesi sonucunu doğurmuştur. Tanzimat’ın önemli devlet adamları Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa, Meşrutiyetin yaratıcılarından Mithat Paşa, sonrasında gelen İttihatçı zümre ve bilhassa Talat Paşa³, Cumhuriyet öncesi Türkiye’de laiklik uygulamalarını pratiğe dökmüş önemli devlet adamları olarak ön plana çıkmışlardır.

1 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Routledge, 1999) başlıklı ve Türkçeye *Türkiye’de Çağdaşlaşma* olarak çevrilen eserinde belirtilen tarihsel süreci sekülerleşme paradigması bağlamında açıklamış ve 18. yüzyıldan itibaren Türkiye’de yaşanan gelişmelerin devlet düzeninde din ve devlet işlerinin ayrıştığı (laik) bir anlayışı doğurmaya başladığına dikkat çekmiştir. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Halil İnalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, ss. 623-649.

3 Örneğin Talat Paşa ile ilgili 2018 yılında yurt dışında yayınlanmış bir eserin başlığında *Father of Modern Turkey* ifadesinin seçilmiş olması dikkat çekicidir. Gerçi eser Ermeni tezlerini destekleyen bir bakış açısıyla yazılmış ve Ermenilerin soykırma uğradığı üzerine söylemler geliştirmiştir. Ancak Talat Paşa merkezli bir eserde onun modern Türkiye’nin babası olarak nitelenmesi, modern Türkiye’nin oluşum serüvenine katkısının belirlenmesi adına ilgi çekicidir. Bilgi için bkz. Hans-Lukas Kieser, *Talaat Pasha, Father of Modern Turkey, Architect of Genocide*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, (2018).

Ancak tüm gelişmelerin hız kazandığı ve devletin biçimini mutlak şekilde değiştirdiği dönem Erken Cumhuriyet Dönemi'dir. CHP iktidarının ilk yıllarında -bilhassa 1920'li yıllarda- ardı sıra uygulamaya konulan bir takım yasalar, devletin laik niteliğini kuşkusuz biçimde gerçekleştiren vasıtalar olmuşlardır. Halifeliğin kaldırılması, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin lağvedilmesi, şeri mahkemelerin kaldırılması, medreselerin kapatılması⁴, Arap alfabesinden vazgeçilmesi, kadın-erkek eşitliği gibi konular, bu yöndeki uygulamaların en dikkat -ve belki de tepki-⁵ çekenleri olmuştur.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi, iktidarın kurumsal kimliği açısından bir değişiklik yaratmasa da, Atatürk ve İnönü arasındaki düşünsel ve konjonktürel farklılıklar Atatürk Dönemi'nin laiklik yanlısı politikalarında bir takım değişikliklerin görülmesine yol açmıştır. Türkiye'de görülen siyasi gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal yönetimlerin yenedünya düzeninin önde gelen temsilcilerinden olmaları, Türkiye'de muhalefet olgusunun yeşermesine zemin hazırlamış ve iktidar-muhalefet çekişmelerinin görüldüğü bir ortam doğmuştur. Dolayısıyla dinsel uygulamalar ve bunların siyasi çevrelerde ne şekilde karşılık bulduğu sorusu, böyle bir ortam içerisinde görülmeye başlamış ve İnönü Dönemi'nden itibaren din olgusu, siyasetin önemli öznelerinden bir tanesi halini almıştır.

İnönü Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1938-1950)

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, Türkiye'deki siyaset-din ilişkilerinin adeta yeni baştan dizayn edilmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde din olgusu, Türkiye'nin gündemine daha sağlam bir şekilde oturmuştur. Bu değişikliğin gerçekleşmesinde, dünya konjonktürünün etkisi ve Türkiye'de çok partili hayata geçişin de tesiri olmuştur. Sonuçta İnönü Dönemi olarak adlandırılan 1938-1950 döneminde din-siyaset ilişkilerinde önemli dönüşümlerin yaşandığı muhakkaktır. Aslında bu dönemi de ikiye ayırarak incelemek yerinde olacaktır. İlk dönem, 1938 Kasım'ında Atatürk'ün vefatıyla başlayan ve 1945 yılına dek süren dönemdir. Bu süreçte yaşanan İkinci Dünya Savaşı, iç siyaseti uluslararası gelişmelerin gölgesinde bırakmış ve Türkiye daha ziyade İkinci Dünya Savaşı ve onun yarattığı problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.⁶ Ancak 1939 yılında başbakanlık görevini Celal Bayar'dan devralan Dr. Refik Saydam'ın basına verdiği ilk demeçlerden bir tanesinde laiklik konusuna eğilmesi, konunun gündemi ne denli meşgul ettiğinin örneklerinden biri olarak görülebilir. Konuşmasında laikliğin tanımını gündeme getiren Saydam, laikliğin vicdan özgürlüğünü içerdiği gibi onu güvence altına alan bir

4 Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

5 Tepkiler için bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.

6 Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

kavram olduğunu da belirtmiştir.⁷ Görüldüğü üzere, laikliğin toplumun belirli kesimlerince -dinsizlik olarak- algılandığından farklı şekilde, çift taraflı bir işlevi olduğuna vurgu yapma gereği hissetmiştir.

1945 yılından itibaren savaşın sona ermesi, yepyeni bir uluslararası iklimin doğuşuna da zemin hazırlamış ve dünyada esmeye başlayan liberal cereyanlar Türkiye'yi de etkilemiştir. 1946 yılının Ocak ayında kurulan Demokrat Parti, Türkiye siyasetinin en önemli öğelerinden bir tanesi durumuna gelmiştir. Yeni teşkilatlanmış bir parti olarak DP'nin 1946 seçimlerinde kazandığı başarı CHP çevrelerini etkilemiş, sosyolojik bir takım analizlere giren CHP yöneticileri, DP'nin muhafazakâr-tutucu çevrelerden aldığı desteği görerek laikliğin katı/tavizsiz bir şekilde yorumlandığı politikalarını yumuşatma ihtiyacı hissetmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ile değişen ilişkiler iç siyasete de yansımıştı. Dönemin iz bırakan siyasetçilerinden olan ve gerçekleştirdiği politikalarla günümüzde anılagelen Hasan Ali Yücel 1946 seçimlerinden sonra görevden alınmış ve Milli Eğitim Bakanlığı koltuğuna Reşat Şemsettin Sirer oturmuştur. Komünizm tartışmaları altında faaliyetlerini yürüten Köy Enstitülerine yönelik inceleme ve müdahalelerde bulunan Sirer, bu enstitülerin adeta banisi ve hamisi durumundaki İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'u görevden almıştı.⁸

Dini politikalarda görülen değişikliklerin ilk örneği ise, din öğretiminin okullarda yeniden başlatılması için CHP'li Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 24 Aralık 1946 tarihli oturumunda öneride bulunmaları olmuştur. Bu öneri DP sıralarından da destek bulmuş, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü öneriyi desteklemişlerdir. Bununla birlikte dönemin başbakanı Recep Peker öneriyi dini propagandaya kapı aralamak olarak nitelendirip reddetmişse de DP'nin bu çıkışı, sonraki dönemleri de etkileyecek tartışmalardan bir tanesine zemin hazırlamıştır.⁹

CHP'nin bir takım dinsel politikaları uygulamaya başlaması bu gelişmeden kısa bir süre sonra görülmüştür. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer "Özel Din Öğretimi Ana Hatları" adı altında bir düzenlemeyle din bilgileri dershanesi açılmasını serbest kılmıştır. Ancak esas tartışmanın, bu düzenlemeye ek olarak geçilen bir düzenlemeyle, dersanelere öğretmen ya da imam-hatip yetiştirmek için din seminerleri yapılması olmuştur. Bu seminerler ortaokul mezunları için beş yıl, lise mezunları için ise 3 yıl süreyle olacaktı. İnönü Dönemi'nde görülen ve farklı tepkiler alan bu uygulama, bazı çevrelerin eleştirisine uğramış, CHP içerisinde bir grubun da yer aldığı bazı çevreler tarafından ise yetersiz görülmüştür. Bu grubun görüşüne göre din

7 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 186.

8 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), Rejim Krizi, C.3, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2017, s. 335.

9 Turan, *a.g.e.*, s. 188.

dersleri okulda verilmeli, çocuğuna din bilgisi öğretmek isteyen bir veli bunun için paralı kurslara mahkûm olmamalıydı.¹⁰

Bu tartışma ortamı içerisinde CHP'nin 7. Olağan Kurultayı yapıldı.¹¹ 17 Kasım 1947'de başlayan ve 19 gün süren kurultay, yalnızca süresi bakımından değil, aldığı kararlar açısından da büyük tartışmalara iz bırakan bir kurultay olmuştur. Bu kurultayda CHP, 1946 seçimlerini masaya yatırmış ve bunun sonucunda bir takım politika değişikliklerine gitmiştir. Laiklik yorumunun yeniden ele alındığı ve bunun sonucunda parti tüzük ve programında önemli değişikliklerin yapıldığı bir süreç yaşanmıştır. Aslında laiklik ilkesi, henüz daha 1927 yılında CHP'nin programına girmiş¹² ve şu şekilde tanımlanmıştı: “*dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma*”. Ancak yeni karara göre bu tanımlamadan “*siyasetten*” sözcüğü çıkartılmıştı.¹³

1948 yılında Millet Partisi'nin kurulması ve bu partinin söylemlerinde genellikle CHP'nin laiklik yorumu ve uygulamalarına yönelik bazı eleştirilerde bulunması hatta bunların önemli bir kısmının parti programında yer alması, CHP'nin içerisinde laiklik meselesini bir kere daha gündeme getirmiştir. Çok geçmeden İnönü'nün öncülüğünde gerçekleşen bir akşam yemeğinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında imam ve hatip yetiştirecek okulların açılması ve bir ilahiyat fakültesi kurulması kararı alınmıştır. Bu değişikliklerin yapılmasındaki temel etkenin, çok partili siyasi hayatın getirdiği kitlelere hitap edebilme kaygısı olduğu söylenebilir. Çok geçmeden imam yetiştiren kurslar,¹⁴ ilahiyat fakültesi kurma çalışmaları ve ilkokullarda din dersi uygulamasına geçildiği görülmüştür.¹⁵

1950 seçimleri yaklaştıkça, CHP'nin liberal ve sağ seçmenin beğenisini kazanmaya yönelik politikalarında hissedilir bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ilişkin kanun uyarınca ziyaretçiye kapalı bulunan Kanuni Sultan Süleyman, Mimar Sinan ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi Türk büyüklerinin türbeleri, kanunda yapılan değişiklik sonucu devlet töreni ile tekrar açılmıştır.¹⁶

Yukarıdaki tarihsel perspektif içerisinde, iktidarı elinde tutan CHP'nin, yıllar içerisinde kendi koyduğu kuralları ne şekilde değiştirdiğine yönelik

10 A.g.e., s. 188.

11 Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, Güz-2012, ss. 101-139.

12 Umut Karabulut, “Siyasi Partiler”, *İnkılap Dersleri*, Ed. S. İnan, C. Akseki, Gökçe Yayınevi, Denizli, 2012, s. 176.

13 Turan, a.g.e., s. 191.

14 *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1949. Ayrıca bkz. Doğan Duman, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi*, Sayı 10 (Yaz 2015/II), s. 1343-4360.

15 *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1949.

16 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1950.

gelişmeler ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bu değişime çanak tutan iki temel gelişmeden ilki, Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği liberal ülkelerden oluşan dünya bloğunun içerisinde yer alması ve burada kendisine daha fazla alan açma isteği olarak söylenebilir. Diğeri ise çok partili siyasi hayat içerisinde muhalefetin, CHP'nin o güne dek uyguladığı laik politikalara karşı çıkması ve bunun toplumda hissedilir derecede karşılık bulmasının yarattığı etki olarak görülebilir.

Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1950-1960)

14 Mayıs 1950 seçimleri, Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Seçimler neticesinde 27 yıllık CHP iktidarı, sorunsuz bir şekilde sona ermiş, İnönü koltuğunu Celal Bayar'a devretmiştir. Henüz dört yıllık bir muhalefet partisi olan DP ise uzun sayılabilecek bir iktidar sürecini başlatmıştır. Bu noktada değerlendirilmesi gereken ilk husus, DP iktidarının dine yaklaşımının ne şekilde gerçekleştiği ve bu noktada uyguladığı politikaların CHP politikalarından ne derece ayrıştığı sorusuna yanıt bulmak olacaktır.

Yukarıda açıklandığı üzere CHP, 1946 yılından itibaren uluslararası konjonktür ve ulusal gelişmelerin etkisiyle bir takım yapısal ve politik değişimler yaşamış, bunun sonucunda Atatürk döneminde laiklik alanında uygulanan ödünsüz politikalarda sapmalar görülmüştür. Bu tespitin ardından 1950 yılıyla birlikte gündelik politikaların değişim hızlarında ne tür artışlar yaşandığını ve bunların sosyolojik/siyasi yansımalarının nasıl tezahür ettiğini irdelemek için uygulamalara bakmak yerinde olacaktır.

2.a. İktidar Öncesi Dönemde DP'nin Atatürk İnkılapları ve Din Konusundaki Yaklaşımlarının Analizi

Demokrat Parti'nin, kendi belgeleri üzerinden Atatürk inkılaplarına yönelik tutumunu takip etmek, DP iktidarının nasıl şekilleneceğinin ipuçlarını vermesi, bu iktidarın hangi sosyolojik ve düşünsel etkenlerden beslendiğinin anlaşılması ve CHP ile farklılıklarının ortaya konulması açısından önemlidir.

DP'nin, CHP'ye nazaran dini yaklaşımlara yönelik farklılıklarını tespit edebilmek için öncelikle DP'nin parti programına bakmak gerekir. Hemen belirtmek gerekir ki, parti programı üzerinden yapılacak bir değerlendirmede DP'nin dini anlayışı ön planda tutan bir parti olduğunu söylemek güçtür. Laiklik ilkesi anlayışına ayrılan parti programının 14. maddesine¹⁷ göre laikliğin, dinsel yaşamın güvencesi olarak gören bir anlayışın izlerini taşıdığı söylenebilir:

"Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır.

17 *Demokrat Parti Programı, 1946.*

*Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurddaşlar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır”.*¹⁸

Bununla birlikte DP, din eğitimi konusunda ince bir çizgiyle CHP’den ayrılır ve onun uygulamalarını bir adım ileriye götürme amacı taşır. Aslında CHP’nin 1945 sonrası döneminden ayrılır demek daha doğru olacaktır. Programda yer alan şu husus, iki parti arasındaki ince ayrıma işaret etmektedir: “Gerek dini eğitim meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması konusunda uzmanlar tarafından esaslı program hazırlanması zorunludur. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi esaslı benzer kurumlar, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil kurumları gibi muhtar (özerk) olmalıdırlar”.¹⁹ Görüldüğü üzere CHP iktidarı döneminde ele alınan din adamı yetiştirme esaslı uygulamalara bir nebze daha ağırlık verilmiş ve böylece iki parti arasındaki fark ortaya çıkmıştır.

DP’nin ele alınması gereken bir başka belgesi seçim beyannamesi olmalıdır. Tıpkı parti programı gibi, DP’nin kendisini tanımladığı ve kitlelere ulaştığı seçim beyannamesi, DP’yi CHP’den ayırıştıran bir takım taahhütlerin yer aldığı tarihsel bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir, seçim beyannamesinde yer alan ve aşağıda değerlendirilen bir husus, sonraki dönemlerde siyasetin ana gündem maddelerinden biri olarak DP’nin yaklaşık on yıl boyunca Atatürk inkılapları konusunda izleyeceği politikanın genel çerçevesini oluşturmuştur. Metin, dini konularda önemli meseleleri referans göstermekten uzak durmakla birlikte, CHP’ye göre daha aşırı bir takım gündemleri ele aldığı ve taahhütlerde bulunduğu söylenebilir. Ancak sonraki dönemlerde de çokça gündeme geldiği ve hatta eleştirildiğinden olsa gerek, metin içerisinde yer alan önemli kısmın, “devr-i sabık yaratılmayacağı ve millete mâl olmuş inkılapların ve son demokratik inkılabın sonuçlarının korunacağı” şeklinde yer alan bölüm olduğu söylenebilir: “...Bundan başka iktidara geldiği taktirde, partimizin millete mâl olmuş inkılablarımızı ve geçirmekte olduğumuz son demokratik inkılabın elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmayı ilk ve en mühim vazife sayması pek tabiidir.” DP, bu aşamada, bahsettiği icraatı nasıl sergileyeceğini de açıklamıştır: “...Bu maksadla anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller yapmak kararındayız. Çünkü bugünkü anayasamız, millet

18 Parti programının 14 ila 17 maddeleri, altı ilkeden dördünün ne şekilde değerlendirildiğine ayrılmıştır. 14. maddeden itibaren sırasıyla laiklik, inkılapçılık, halkçılık ve devletçilik ilkeleri madde madde tanımlanmıştır. Ancak 1946 yılı içerisinde bu maddeler, yalnızca CHP’nin ilkelerini oluşturmakla kalmayıp 1937 tarihli değişiklik neticesinde anayasanın 2. maddesinde de yer almaktaydılar. Dolayısıyla DP’nin parti programında bu ilkeleri değerlendirmesi anlaşılabilir bir tutumdur (Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 120-121).

19 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 19.

hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, kuvvetler birliği esasına dayandığı ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olduğu için millet hakimiyeti yerine tek parti ve zümre hakimiyetine mani olmamıştır".²⁰

Öncelikle metnin bu bölümünün, içerisinde bir takım muğlak ifadeler barındırdığı tespitini yapmak gerekir. Her şeyden önce inkılapların hangilerinin millete mâl olup hangilerinin olmadığı konusunun tespitinin nasıl yapılacağı bir muammadır. Bu husus önemlidir çünkü DP iktidarının Atatürk dönemi inkılaplarının uygulanmasından vazgeçerken oluşturduğu önemli bir meşruiyet kaynağı olarak karşımızda durmaktadır. Bilindiği gibi günümüzde halkın, devlet işleyişini etkileyecek konulardaki kararlarını öğrenmek ve bu yönde bir takım düzenlemeler yapmak amacıyla referandumlar gündeme gelmektedir. Ancak o dönem kamuoyunu incelediğimizde inkılaplarla ilgili herhangi bir referandumun gündeme gelmediği görülmektedir.²¹ İkinci olasılık, bir takım inkılapların uygulanmasında sorunların ortaya çıkması ve bunun sonucunda inkılapların toplumda karşılık bulmayışı olarak düşünülebilir. Ancak aşağıda ele alınacak ve DP yönetimi tarafından uygulamaktan vazgeçilen bir takım düzenlemelerin öyle olmadığı, en azından Atatürk döneminden beri, birkaç on yıldır uygulanmakta olduğu ve işleyiş açısından bir sorunla karşılaşmadığı söylenebilir. Üçüncü ve en akla yatkın olasılık, DP yöneticilerine ulaşan dilekçeler, sözlü talepler, notlar ile seçim gezileri, mitingler ve toplantılar sırasında kendilerine iletilen bir takım dilek, temenni ve şikâyetler yoluyla kamuoyunun nabzını tutmak, kendilerine ulaşan bu talepleri değerlendirerek politikalara yön vermek olduğu düşünülebilir.

Neticede DP'nin seçim beyannamesinde, CHP döneminde uygulanan hangi inkılaptan vazgeçileceğine dair kesin bir beyanda bulunmadığına ancak on yıllık iktidarı boyunca DP yönetiminin bir takım CHP uygulamalarından ricat ettiği düşünüldüğünde, dine yaklaşım konusundaki politikalarının CHP'ye göre daha ılımlı olması bakımından tutarlı, hangi inkılaptan vazgeçip hangi yeni uygulamaya başvuracağını belli olmaması ve bu konuda palyatif bir takım uygulamaların neticesinde politika belirlemesi bakımından da 'gelişigüzel' bir tutum takındığı söylenebilir.

DP'nin CHP dönemi uygulamalarına yönelik resmi metinlerde gösterdiği hassasiyet, 1950 seçimleri öncesinde gerçekleşen mitinglerde farklı bir durum almıştır. Yurt gezileri sırasında halkın CHP yöneticilerine yönelik dini konulardaki eleştirel tavırları DP'lileri de etkilemiş olacak ki İnönü ve arkadaşları hakkında sıkça din karşıtı görüşler gündeme gelmiştir. Hatta bunun üzerine CHP, Konya müftüsünden, CHP'ye oy vermenin günah olmayacağına dair bir fetva almak zorunda kalmıştır.²²

20 *Hürriyet*, 09 Mayıs 1950, *Cumhuriyet*, 09 Mayıs 1950.

21 Türkiye'nin referandum tarihçesiyle ilgili bilgi için bkz. <https://www.dw.com/cda/tr/%C3%BCrkiyenin-referandumlar-tarihi/a-38403666>, 18.04.2019, 13.42.

22 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 307.

2.b. DP'nin İktidar Olduğu Dönemde Atatürk İnkılapları ve Din Konusundaki Yaklaşımlarının Analizi

Yukarıda, seçim beyannamesinde geçen “millete mâl olmuş inkılaplar” meselesinden bahsetmiş ve bunun DP iktidarı boyunca gündemde kalmaya devam edeceğini ve bilhassa dini konulardaki uygulamalara temel teşkil ettiğini belirtmiştik. Nitekim iktidarının ilk günlerinde DP, bu retorikliği yeniden kamuoyu gündemine taşımış ve hükümet programında da aynı ifadeye yer vermiştir: “...Bundan başka, gene seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mâl olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız... Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuzda arz etmek kararındayız...”²³

Elbette bu perspektif ışığında ‘laiklik’ kavramının da yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur:

“...İrticayı tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde, gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.”²⁴

Görüldüğü gibi, DP'nin ilk somut referansı sayılabilecek olan hükümet programında, CHP döneminde tartışmaları başlamış imam hatipler ve ilahiyat fakülteleri meselesi ele alınmış ve bu konuda adımların atılacağı karara bağlanmıştır.

DP iktidarının çok tartışılan ve günümüze dek kamuoyunun ilgisini çeken bir olay²⁵, Türkçe ezan meselesi olmuştur. DP'nin, ilk icraatlarından birisi, ezanın Türkçe okunma zorunluluğunun kaldırılmasıdır. Atatürk döneminde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik gelişmeler, 1928 yılında başlamış, o yıl, ilahiyat fakültesinde görevli bazı öğretim üyelerinin hazırladıkları dini ıslah bildirisinde duaların Türkçe okutulması yönünde ifadeler yer almıştır. Bu hazırlıkların en somut iki sonucu ise Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ve ezanın Türkçe okunmaya başlanması olmuştur. İlk kez 1932 yılında ezanın Türkçe okunmasıyla birlikte hayata geçen Türkçe ezan uygulaması, 1933 yılında Bursa'da görülen bir takım tepkilerin ardından²⁶ cezai müeyyide de getirecek

23 *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt-2*, İrfan. Neziroğlu, Tuncer. Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, ss. 757-758.

24 A.g.e. s. 759.

25 16 Haziran 2000 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan “Ezan 18 Yıl Türkçe Okundu” başlıklı haber konunun güncel boyutuna örnek gösterilebilir.

26 Abdürrahim Sercan, *Bursa Nutku*, Etki Matbaacılık, İzmir, 2012, ss. 16-17.

şekilde zorunlu hale gelmiştir. Buna göre ezanı Türkçe dışında bir dilde okumanın cezası üç ay hapis olarak öngörülmüştür.²⁷

“*Halka mâl olmayan inkılaplar*” bahsinde Demokrat Partinin ilk uygulamasının Türkçe ezandan vazgeçmek olduğu söylenebilir. Aslında bu konu, ezanın Türkçe okunduğu dönemde de gündemde olmuş ve uygulamanın yer yer delindiği görülmüştür.²⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi DP, bu konuda herhangi bir yazılı taahhütte bulunmamasına karşın, bir ihtimal DP yöneticilerinin seçim seferberliği esnasında halka bu yönde taahhütlerde buldukları düşünülebilir. Nitekim konunun seçimlerden hemen sonra ele alındığına bakılırsa DP yöneticilerinin böyle bir angajmana girdikleri anlaşılmaktadır. Üstelik konunun aceleye getirilmemesi yönünde uyarılarda bulunan Celal Bayar’a cevaben Menderes, seçimlerden önce halka bu konuda söz verdiğini ve geri adım atmayacağını söylemiştir.²⁹

Arapça ezan okunması sorunu, DP’nin Meclis grubunda hükümet programının görüşüldüğü gün gündeme gelmiş ve DP Elazığ Milletvekili Şevki Yazman, başbakana ilettiği mesajında ezanın Arapça okunmasının serbest kılınması yönünde bir talep iletmıştır. Gelişmeler hızlı seyretmiş bu taleplere cevap niteliğinde bir yazı, DP’nin yayın organı durumundaki *Zafer* gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete “*Arapça ezana müsaade ediliyor*” başlığını atmış ve başlığın devamında Başbakan Menderes’in: “*Ezanı Türkçe okuma konusunda ısrar etmek vicdan hürriyetine karşı bir taassuptur*” cümlesine yer vermiştir.³⁰ Bu gelişmeden anlaşıldığı üzere Celal Bayar’ın partideki icracı rolünü Adnan Menderes üstlenmiş ve başbakanlık görevini uhdesine alır almaz inisiyatif kullanarak parti kararlarında ön plana geçmeyi başarmıştır.

Bu gelişmelerin ardından 16 Haziran 1950 tarihinde DP milletvekillerinin hazırladığı tasarı Meclis gündemine gelmiştir.³¹ Tasarıyı savunan Seyhan (Adana) milletvekili Sinan Tekelioğlu, şayet Atatürk sağ olsaydı onun da bu tasarıdan yana olacağını ve Meclisin düşündüğü gibi düşüneceğini, (Atatürk’ün) din ulemalarının verdiği karara göre davranacağını ve ezanı din diliyle okutacağını savunmuştur. Tekelioğlu konuşmasının devamında Allah kanununun Türkçe ile tercümesine imkân olmadığını, “*Allahu Ekber*” ile “*Tanrı Uludur*” kelimelerinin aynı manaya gelmediğini belirtmiş, ayrıca meseleye komünizmle mücadele açısından da yaklaşmış, dine sarılmanın Türk milletinin büyük bir ilkesi olduğunu ve komünizme karşı oluşan kaleyi güçlendirdiğini söylemiştir.³²

27 Başak Ocak Gez, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6-7 (1996-1997), s. 163 ve Ali Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Kasım/2008, s. 172.

28 A.g.e., ss. 169-174.

29 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 53.

30 *Zafer*, 5 Haziran 1950.

31 *Milliyet*, 17 Haziran 1950.

32 *TBMM, Tutanak Dergisi*, IX. Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950, s. 182-183.

CHP Grubu adına söz alan Trabzon milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu ise meseleye milli devlet ve milli şuur politikası olarak baktıklarını, ezan meselesinin de bir dil ve milli şuur meselesi olarak algılandığını söylemiştir. Eyüboğlu, milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacaklarını belirtmiştir.³³

Aslında DP'lilerin bu değişiklik ile yaptıkları, Ceza Yasası'nın 526. Maddesindeki ilgili bendin kaldırılması ve ezanın Arapça okunmasının önündeki yasağın kalkması olmuş ancak ezanın her yerde Arapça okunması için bu değişiklik yeterli olmuştur. Aynı gün Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nün Anadolu Ajansı'na gönderdiği metinde değişiklik kamuoyuna şöyle duyurulmuştur:

"Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanunu'nun 526. Maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddeden çıkarılmıştır.

*Kanun Cumhurbaşkanları tarafından tasdik edilmiş olup 17 Haziran 1950 tarihli resmi gazetede yayınlanacak 2. Maddesi gereğince aynı tarihte yürürlüğe girecektir. Binaenaleyh 17 Haziran 1950 tarihinden itibaren ezanın ve kametin Arapça okunması serbest olduğu Başbakanlıktan vilayetlere telle tebliğ edilmiştir."*³⁴

DP'nin bu uygulamasının ülkenin her yerinde karşılık bulması, en azından din adamları arasında böyle bir beklentinin varlığına işaret etmektedir. Toplumun geri kalanındaki karşılığının ne boyutta olduğunu somut olarak ölçmek mümkün görünmüyorsa da bu ve DP'nin benzer yöndeki başka uygulamalarının toplum nezdinde taraftar bulduğu kadar tepki çektiği de görülmüştür. Aşağıda belirtileceği üzere bu ve DP'nin benzer yöndeki başka uygulamaları bir takım rahatsızlıklara yol açmıştır. Ancak toplumun geri kalanı tarafından benimsendiğine dair izlere de rastlamak mümkündür.³⁵

DP açısından ise aslında iktidar olduktan sonra rüştünü ispat ettiği ilk başarılı sınav olarak değerlendirilebilir. Alınan kararın toplumsal ve dinsel etkileri bir yana, siyasi olarak DP iktidarına güç kattığı açıktır. Atatürk döneminde uygulamaya geçen ve yaklaşık 18 yıldır devam eden bir düzenlemenin değiştirilmesi şüphesiz DP'li yöneticilerin özgüvenlerini arttıran bir gelişme olmuştur.

³³ A.g.e., s. 182.

³⁴ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030.01/51.306.2. Sayı: 3378/6-2356: 16 Haziran 1950.

³⁵ Türkçe ezanın toplumda ne şekilde karşılandığı ve konunun ülke gündemini ne denli meşgul ettiğine bir örnek; 1960 darbesinden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi'nin bazı üyelerinin yeniden Türkçe ezana geçmek istemeleri sırasında görülmektedir. Bu dönemde Devlet Başkanlığı görevini üstlenen Cemal Gürsel, İnönü ile görüşmesinde ibadetin Türkçeleştirilmesini ve Türkçe ezanı istediklerini belirtmiş ancak olası tepkilerden çekindikleri için bu düşüncelerini hayata geçirememişlerdir. Semih Kalkanoglu, *İsmet İnönü, Din ve Laiklik*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991, s. 197.

Değerlendirilmesi gereken bir başka gelişme, CHP'nin bu gelişmeye nasıl tepki verdiğinin analizi olmalıdır. CHP iktidarında başlatılan bir uygulamanın iptal edilmesine verilecek tepki, CHP'nin Atatürk sonrası dönemde aldığı siyasi pozisyonun anlaşılması bakımından da bir örnek teşkil etmektedir. Bilindiği üzere seçimlerin üzerinden henüz bir aylık süre geçmiştir. CHP yöneticilerinin, seçimlerde aldıkları ağır yenilginin şokunu henüz üzerlerinde taşıdıkları görülmektedir. Nitekim konuya sert bir muhalefet göstermedikleri, örneğin değişikliğin Meclise geldiği gün CHP adına söz alan Cemal Reşit Eyüpoğlu'nun önerinin aleyhinde değil üzerinde konuştuğu görülmektedir.³⁶

Gerçi CHP Grubunun Meclis aritmetiğindeki durumu aleyhlerine tezahür ediyordu. 1950 seçimleri sonucunda DP 416, CHP 69 ve Millet Partisi 1 milletvekili çıkarmıştı.³⁷ Ancak yine de gelişmeye tepki göstermemelerinde aldıkları seçim yenilgisinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Muhtemeldir ki CHP'li vekiller, aldıkları yenilginin şokuyla birlikte, halkın kendilerine neden teveccüh etmediğini ve bu teveccühü tekrar nasıl kazanacaklarını sorgulama içerisine girmişlerdir. Neticede DP'ye yönelik eğilimin fazla olmasında, DP'nin muhafazakâr politikalarının etkisi de muhakkaktır. CHP yönetimi, popülist politikaların toplumsal karşılığını gördüğü için, henüz 1946 yılında tutum değişikliğine gitmişti. Muhtemeldir ki sonraki yıllarda da CHP içerisinde ve ona gönül veren kitlelerde çok önem kazanacak olan 'dini konulardaki yaklaşımın nasıl olması gerektiği' sorusu daha güçlü bir şekilde sorulmuş ve bu satırların yazıldığı günümüz Türkiye'sine (2019) dek devam edecek CHP'li kitlelerde görülen tartışmanın/gündemin ilk örnekleri yaşanmıştır.

Aslında DP döneminde Türkçe-Arapça ikileminin yaşandığı tek konu ezan değildir. Anayasanın dili konusunda da benzer gelişmeler yaşanmış ve kamuoyunda uzun bir süre tartışılmıştır. Bilindiği gibi Atatürk döneminde 1930'lu yıllarda görülen kültürel gelişmelerin en önemlilerinden biri Türkçenin daha geniş bir sahada kullanılması yönünde gerçekleşen girişimler olmuştur. Türk Dil Kurumu'nun kurulması (12 Temmuz 1932) bu alandaki gelişmelere öncülük etmiştir. Bununla birlikte anayasanın Türkçeleştirilmesi³⁸ çalışmaları ancak Atatürk'ün vefatından sonra gerçekleştirilebilmiştir.³⁹ 1945 yılında kabul

36 TBMM, *Tutanak Dergisi*, IX Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950, s. 182.

37 Seçim sonuçlarına bakıldığında aradaki farkın bu denli fazla olmadığı dikkat çekmektedir. DP, %55,2; CHP, %39,6, MP ise %4,6 oy almışlar ancak o dönem uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle bir ilde çoğunluğu sağlayan parti o ilin tüm milletvekilliklerini aldığından aradaki fark muazzam olmuştur. (1950 seçimlerinin il bazında ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)*, CHP iktidarının sonu, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 443-489.

38 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 10 Ocak 1945 tarihinde gerçekleşen 4695 sayılı Kanunla tamamen Türkçeleştirilmiştir TBMM, *Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırasıyla: 39, 30 Aralık 1944.*

39 İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının imzasıyla 30 Aralık 1944 tarihinde TBMM'ye sunulan Anayasa teklifi, 39 sırasıyla ile değerlendirmeye alınmıştır. TBMM'ye sunulan 33 sayfalık raporda yazıldığı üzere, anayasa dilinin değiştirilmesinin dil devriminin hukuk ve idare alanında da gerçekleşip kökleşmesine yardım edeceğine dikkat çekilmiş, gerçekleşen değişikliklerle birlikte Teşkilatı Esasiye Kanunu hükümlerinin esasında hiçbir

edilen bir düzenleme ile Teşkilatı Esasiye Kanunu, 'anayasa' ismini almıştır. İşin ilginç 10 Ocak 1945 tarihli bu gelişmeyle ilgili oluşturulan yirmi kişilik kurulun içerisinde, o dönem CHP sıralarında milletvekilliği yapan sonranın başbakanı Adnan Menderes de vardır.

Ancak bu gelişme, daha o günlerde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bir takım muhafazakâr çevreler, yeni kelimelerin kuşaklar arası iletişim sorununa yol açacağı gerekçesiyle dilde sadeleşme ve Türkçeleştirme hareketine karşı çıkmış, bu yöndeki tepkiler ise anayasanın dili üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eleştirileri siyasi anlamda sahiplenen Demokrat Parti olmuştur. Parti, yeni türetilen kelimeler ile Türk dilinin aslından uzaklaştığı iddiasında bulunmuş, iktidara geldikten sonra dil alanında gerçekleşmiş yenilikleri ve sonuçları daha fazla tartışılır hale gelmiştir.⁴⁰ Tüm bu tartışmalar iki somut kavram üzerinde yoğunlaşmış ve dil meselesi 'yaşayan dil' ve 'yapay dil' adlandırmaları altında yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu eleştiriler, 1952 yılında DP'nin harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Bazı DP milletvekilleri, anayasadaki bazı sözcüklerin değişmesi için TBMM Başkanlığı'na bir öneri sunmuşlardır. Öneriyi sunan 204 milletvekili içerisinde Fuat Köprülü ve Halide Edip Adıvar gibi tanınmış simaların olması da dikkat çekmektedir. DP milletvekilleri, anayasanın dilini 'yaşayan dile' çevirmek amacıyla DP Grubu adına hazırladıkları bu teklifi, anayasanın yeni metni ile birlikte sunmuşlardır.⁴¹

Yeni metin, Meclis matbaasında basılmış ve milletvekillerine dağıtılmıştır. Günümüz okuyucularına ışık tutması açısından bir takım değişiklik önerileri şu şekilde örneklenebilir: Bakanlar Kurulu (yerine; İcra Vekilleri Heyeti), Devrimcilik (yerine; İnkılapçılık), suç (yerine; cürüm).⁴² Öneri 26 Aralık 1952 tarihinde yasalaşmış ve '491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun' adıyla yürürlüğe girmiştir.

CHP iktidarı döneminde alınan bazı kararların ve gerçekleşen uygulamaların DP iktidarı döneminde yumuşaması, birtakım dini yapılarda cesaretle karşılanmış olmalı ki Atatürk'ün manevi şahsına yönelik bazı olumsuz hareketler görülmeye başlanmıştır. Bilhassa Ticani tarikatı üyelerinin Atatürk büst ve heykellerine saldırmaları ve parçalama girişiminde bulunmaları, ülke genelinde büyük tepki uyandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında CHP ve onun çizgisinde düşünen bir takım merkezler harekete geçmiştir. Ülkede Atatürk'e bağlılık mitingler düzenlenmiş ve CHP yanlısı *Ulus* gazetesinde konu üzerine birçok yazının yayınlanmıştır. Bu gelişmeler DP yönetimini de harekete

değişiklik yapılmadığı, manaya tamamen bağlı kalındığı vurgulanmıştır. Devamında ise her maddede değiştirilen kelimeyi ve bu kelimenin hangi kelimeye karşılık alındığı açıklanmıştır. *TBMM, Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırasıyla: 39, 30 Aralık 1944.*

40 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1950.

41 *TBMM, Anayasa Komisyonu Raporu, Sırasıyla: 232, 17 Haziran 1952.*

42 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1952.

geçirmiştir. Kısa bir süre sonra Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu'nun açıklamasıyla birlikte "Atatürk'ün manevi varlığını korumak"⁴³ amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmıştır.⁴⁴ Bu esnada Başbakan Menderes'in, tasarı lehine bir konuşma yaptığı belirtilmelidir. Ancak muhalefet ve ona yakın çevreler, bu gelişmeden memnun kalmamış, DP yönetimini ve politikalarını sorgular nitelikte bir tutum takınmışlardır. *Cumhuriyet* gazetesi ve Atatürkçü kimliğiyle tanınan başyazarı Nadir Nadi'ye göre; Atatürk'e yönelik bir takım tepkilerin görülmesi hususundaki sorunun çözümü, Atatürk'ü yasalar yoluyla korumak değil, onun şahsına yönelik saldırıları ortaya çıkaran gelişmelerin temeline inerek kalıcı çözümler bulmaktır.⁴⁵

Türk siyasi hayatında görülen gerilimler, gerek iktidar kanadı gerekse de muhalefette görülen politikaların süreç içerisinde değişime uğramasına yol açmıştır. Nasıl ki İnönü CHP'sinin toplumsal politikaları Atatürk dönemine kıyasla önemli değişikliklere uğradıysa, DP'nin uygulamalarının da süreç içerisinde farklılaştığını belirtmek gerekir. Bu farklılaşmada CHP ve kamuoyunun bir kesiminden gelen tepkilerin etkisi olduğu kadar Menderes ve Bayar gibi Atatürk dönemi siyasetçilerinin, Atatürk'e duydukları saygının da rolünden bahsedilebilir. Çok geçmeden *Atatürk'ün manevi varlığını korumak* amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıya CHP Grubu da destek vermiş ve 50 karşıt, 6 çekimser ve 232 oyla kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, "Atatürk'ün anısına hakaret eden ya da söven bir kişi bir yıldan üç yıla kadar değişen hapis cezasına çarptırılacaktır. Onun heykeline, büstüne ya da kabrine saldıranlara da bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilecektir."⁴⁶

DP'nin kendisini Cumhuriyet rejiminin ilkelerine uygun hareket ettiği yönünde bir algı içerisinde gösterme durumu, Atatürk'ün manevi varlığı üzerinden devam etmiştir. Bu yöndeki bir başka çalışma, Anıtkabir'in inşasının tamamlanması olmuştur. 1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile gündeme gelen proje⁴⁷, 1944 yılında inşaata geçmiş ancak İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemin sıkıntıları nedeniyle bir türlü tamamlanamamıştır. DP, bu projenin tamamlanmasına hız kazandırarak Atatürk'ün vefatının 15. yılına denk düşen 10 Kasım 1953 tarihinde Anıtkabir'i tamamlamıştır. Atatürk'ün naaşı, Etnografya Müzesi'nden alınıp Anıtkabir'e taşınmıştır.⁴⁸ Eş zamanlı gerçekleştirilen bir başka simgesel etkinlik ise Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin ziyarete açılması olmuştur.⁴⁹

43 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 79.

44 *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1951.

45 *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1951.

46 *Resmi Gazete*, 31.07.1951, Sayı: 7872.

47 Atatürk'ün vefatı üzerine, Anıtkabir'in inşaatı ile ilgili bir komisyon oluşturulmuş, 16 Aralık 1938'de yapılan ilk toplantıda, yerli ve yabancı bilim adamlarının görüşlerinden faydalanılması için sonraki toplantılara onların da katılmaları yönünde karar alınmıştır. Nurettin Gülekli, *Anıtkabir Rehberi*, Ankara, tarihsiz.

48 *Hürriyet*, 11 Kasım 1953.

49 <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-52287/ataaturkun-selanikteki-evi-yenilendi.htm>, 26.06.2019; 14.09.

DP'nin dinin siyasete alet edilmemesi ile ilgili politikasının somutlaştığı en önemli gelişme ise "Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması" hakkında bir tasarinın hazırlanıp Meclis'e sunulması ile gerçekleşmiştir. Bu tasarı aracılığıyla DP, dini siyasete alet edenlerle ilgili verilecek cezaların arttırılmasını talep etmiş ve böylece din-siyaset ilişkisini minimize etmeye çalışmıştır. 24 Temmuz 1953 yılında yasalaşan tasarı aracılığıyla devletin 'laik' özelliğini koruyucu bir başka hukuk metni de mevzuattaki yerini almıştır.⁵⁰

Yukarıda bahsedilen uygulamaların gündeme gelme nedeni olarak DP'nin pragmatik veya içselleştirdiği bir takım düşüncelerinin sonucu olup olmadığını kestirmek güç. DP yöneticilerinin gündelik hayat pratiklerine bakıldığında dindar bir hayat tarzına sahip olmadıkları ve o gelenekten gelmedikleri söylenebilir. Bununla birlikte dini meselelerde dini konuları daha çok önceleyen ve onlara alan açan bir siyasi görüşe sahip oldukları da söylenebilir. Dolayısıyla bu fark, DP-CHP ikilisi arasındaki en önemli ayrımı oluşturmaktadır. DP'nin tutumu yukarıda belirtildiği gibi daha liberal ve toplumun geniş kesimlerinin taleplerine uygun düşer tondayken CHP ise daha - her ne kadar Atatürk dönemindeki tavizsiz politikaları terk etmiş olsa da, DP'ye nazaran- kararlı ve taviz vermez bir tutumla laiklik ilkesine yaklaşmaktadır.

Ancak şunu söylemek gerekir ki, DP yöneticileri arasında dini siyasete alet etme konusu tartışılmaya devam etmektedir. Bu durumun nedeni ise yukarıda da belirtildiği gibi, DP'nin dini konularda CHP'den farklı bir politik çizgide ilerlemesi olmuştur. Nitekim 1950 yılında din derslerini almak istemeyen öğrencilerin velilerinin okula dilekçe verme zorunluluğunun getirilmesi ve bunun sonucunda din derslerinin adeta zorunlu hale gelmesi ile ilgili karar, 1955 yılına gelindiğinde ortaokullara da -zorunlu olmamak kaydıyla- teşmil edecek şekilde genişletilmiştir. Aslında bu husus CHP'nin 1950 öncesi uygulayageldiği çok partili hayat dönemi politikalarının bir uzantısı veya en çok bir nebze aşırısı olarak görülebilir. Ancak belirtildiği üzere bunların devamlılık arz etmesi ve giderek artan bir nitelik kazanması, bilhassa aydınlar arasında tartışma yaratmıştır.⁵¹

1950 yılında DP'nin aldığı karar şu şekilde açıklanmıştı: "*Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğu, Bakanlıkça bastırılmış olan ilkokul din dersleri kitaplarının şimdilik maksada yettiği, bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması gerektiği...*"⁵² Bu adımın bir sonraki aşaması ise ortaokullarda din derslerinin başlatılması uygulaması olmuş ve 13 Ağustos 1956 tarihinde alınan bir kararla uygulama yürürlüğe konulmuştur.⁵³

50 Duygun Yarsuvat, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968, s. 88.

51 H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.84.

52 BCA, No: 080.18.01.02/124.81.15, Sayı: 3/12108, 04 Kasım 1950.

53 BCA, No: 080.18.01.02/144, 68.140. Sayı: 4/7805, 13 Ağustos 1956.

Yaşanan bu gelişme, bir süre sonra ilköğretim öğrencilerini yetiştirecek din bilgisi öğretmeni açığını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle yüksek eğitim kurumlarının açılması gerekli görülmüştür. 1959 yılında kabul edilen kanun uyarınca açılan enstitüler, üniversitelerden bağımsız olarak ve Yüksek İslam Enstitüsü adıyla ortaya çıkmıştır. Uygulamada görülen bir diğer farklılık, bu enstitülerin üniversitelere değil, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmasıdır.⁵⁴ Nitekim bu gelişmeyle birlikte enstitüler, aslında siyasete bağımlı birer kurum haline gelmişler ve dinle siyasetin ayrılması noktasındaki çabaların pratiğe dökülmediği bir durum ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de on yıllar boyu devam eden siyaset-din ilişkisi ve iktidarların dine yaklaşım meselesinin önemli bir dönemeci olan Demokrat Parti iktidarı mercek altına alınmıştır. Bilindiği gibi DP dönemi ve din-laiklik konusundaki uygulamaları, Türkiye'de keskin bir laikleşme çabasının görüldüğü CHP döneminden sonra yaşanmış ve CHP'den ayrışan politikaları nedeniyle döneminde ve sonraki süreçte tartışmalara konu olmuştur.

İncelemede görüldüğü üzere aslında DP dönemi CHP'den başlı başına ayrışan bir süreci ortaya çıkarmamıştır. Ancak CHP'nin başlattığı dine yaklaşım konusunda ılımlı görünen bir takım politikaların DP döneminde daha da ileriye taşındığı bir gerçektir. İnönü dönemi CHP'sinin dine yönelik tutumunu değiştirmesinde çok partili hayatın etkisi olmuştur. Muhtemeldir ki 1950 sonrası iktidarını devam ettirseydi, dine yönelik politika değişikliğinde ve tutumun yumuşamasında daha ileri seviyede adımlar da atacaktı. CHP de muhtemelen tıpkı DP gibi dinsel konularda toplumun bir kesiminden gelen taleplere göre hareket edecekti ve zaten 1950 öncesi başlattığı bu yöndeki politik uygulamaları arttıracaktı. Burada dikkat çekmek istenen husus, DP'nin politikalarının şekillenmesinde ortaya çıkan, toplumsal taleplere vurgu yapmaktır. Yukarıda da sıkça işaret edildiği gibi DP, politikalarını belirlerken toplumun kendisinden beklentilerini dikkate almıştır. Ancak bu politikalar gerek dönem içerisinde gerekse de sonraki dönemlerde önemli bir tartışma gündemi oluşturmuştur.

DP'nin dönem içerisindeki politikalarının ortaya çıkardığı bir başka husus ise, devletin dini konuları kendi tekelinde görmesi ve bunun yarattığı tartışmalardır. Bu noktada dikkat çekici olan, açıkça laik bir devlet tanımlamasına sahip olunmasına karşın, hükümetlerin politikaları dine müdahale şeklinde olmuş, ezanın ne şekilde okunacağı ve/ya din derslerinin okullarda okutulması uygulamalarıyla din-laiklik eksenli tartışmalara zemin hazırlayacak politikalar üretilmiştir. Nihayetinde laik bir devlet, bu tür meseleleri topluma bırakmıştır ve kendisini bu alandan masun kılmakla mesuldür. Ancak Türkiye'deki gidişat

⁵⁴ Mustafa Öcal, "Yüksek İslam Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, ss. 48-52.

bu yönde seyretmemiş, Tanzimat Fermanı ile başlayan tarihsel dönem boyunca devlet dine bir şekilde müdahale etmiştir. Tüm bunların sonucu olarak da yukarıda zikredilen kamusal tartışma alanı ortaya çıkmıştır.

DP iktidarı döneminde gerçekleşen dinsel politikaların CHP dönemine göre farklılık taşıdığı muhakkaktır. Bu farklılığın, toplumsal talepler, uluslararası politika, konjonktürel etkiler ve çok partili siyasi hayatın gereklilikleri olarak okunabilecek çeşitli nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak daha geniş bir okumayla Türkiye'nin son iki yüz yıllık sürecindeki laik/dindar ekseninde ilerleyen kimlik arayışının bir tezahürü olduğu da çok açıktır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, 31 Temmuz 1951, Sayı: 7872.

TBMM, Anayasa Komisyonu Raporu, Sırası: 232, 17 Haziran 1952.

TBMM, Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırası: 39, 30 Aralık 1944.

TBMM, Tutanak Dergisi, IX. Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030.01/51.306, Sayı: 2, 3378/6-2356: 16 Haziran 1950.

BCA, No: 080.18.01.02/124.81.15, Sayı: 3/12108, 04 Kasım 1950.

BCA, No: 080.18.01.02/144, 68.140, Sayı: 4/7805, 13 Ağustos 1956.

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet : 27 Ocak 1949

01 Şubat 1949

18 Şubat 1950

09 Mayıs 1950

27 Mayıs 1950

14 Nisan 1951

05 Mayıs 1951

08 Mart 1952

Hürriyet : 09 Mayıs 1950

11 Kasım 1953

16 Haziran 2000

Milliyet : 17 Haziran 1950

Zafer : 05 Haziran 1950

III. Kitaplar

- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.*
- BERKES, Niyazi., *Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.*
- Demokrat Parti Programı (1946).*
- DERİNGİL, Selim., *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.*
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.*
- GENÇ, Reşat, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 tarihli Meclis müzakereleri ve kararları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.*
- GÜLEKLİ, Nurettin, *Anıtkabir Rehberi, Ankara, tarihsiz.*
- Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 2 (2 Nisan 1950-20 Kasım 1961) Haz: NEZİROĞLU, İrfan., YILMAZ, Tuncer., TBMM Basımevi, Ankara, 2013.*
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.*
- KALKANOĞLU, Semih, *İsmet İnönü, Din ve Laiklik, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991.*
- KARABULUT, Umut, *Siyasi partiler, İnkılap Dersleri, Ed: İnan, S., Akseki, C., Gökçe Yayınevi, Denizli, 2012.*
- KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak'tan günümüze), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.*
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), rejim krizi, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.*
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), CHP İktidarının Sonu, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.*
- SERCAN, Abdürrahim, *Bursa Nutku, Etki Matbaacılık, İzmir, 2012.*
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 4. Kitap (ikinci bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.*
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003.*
- YARSUVAT, Duygun, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.*

IV. Makaleler

DUMAN, Doğan, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi*, Sayı: 10 (Yaz 2015/II), ss. 1343-4360.

DİKİCİ, Ali, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.42 (Kasım 2008), ss. 161-192.

GEZ, Başak Ocak, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6-7 (1996-1997), ss. 157-167.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten*, C. XXXVIII, S. 112, 1964, ss. 623-649.

ÖCAL, Mustafa, “Yüksek İslam Enstitüsü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, 2013, ss. 48-52.

UZUN, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012-Güz), ss. 101-139.

V. İnternet Kaynakları

<https://www.dw.com/cda/tr/t%C3%BCrkiyenin-referandumlar-tarihi/a-38403666:zhhttp://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-52287/ataturkun-selanikteki-evi-yenilendi.htm>, (Erişim Tarihi: 26.06.2019; 14.09).